

РЕЦЕПЦІЯ БІБЛІЇ В ПОЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ ХІХ СТ.

BIBLE RECEPTION IN THE POETIC HERITAGE OF UKRAINIAN POETS OF THE 19TH CENTURY

Бондаренко Г.П.,

orcid.org/0000-0001-8552-0387

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри української філології та журналістики

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

В усі часи письменники й мислителі зверталися у своїй творчості до біблійної тематики. Упродовж багатьох століть в українській культурі Біблія дарувала духовну підтримку, яку митці часто не знаходили в реальному житті. І річ не лише в тому, що багато біблійних сюжетів були схожі із ситуацією, у якій перебувала Україна протягом декількох останніх століть, а й у тому, що Святе Письмо давало віру у свого Бога та свій народ, спонукало до боротьби з поневолювачами, зміцнювало надію на те, що вихід із неволі буде знайдено, якщо дотримуватися Божих заповідей.

Важливу роль у становленні української літератури відіграла Біблія. Як відомо, християнство стало поштовхом до заснування писемної літератури, найпершим джерелом якої було Святе Письмо. Письменники давньої української літератури запозичували з Біблії теми, ідеї, сюжети, образи, жанри, які розвивали у своїй творчості. Не полишали цієї роботи й митці наступних поколінь, зокрема ХІХ ст.

Біблію справедливо вважають одним із найчастотніших інтекстових компонентів у створенні нових текстів. Літературознавча наука останнім часом поповнилася новітніми розвідками щодо порушеної проблеми, заповнюються лакуни в дослідженні трансформації біблійного матеріалу в українській літературі.

Рецепція біблійних сюжетів і мотивів позначилася на здійсненні першого цілісного перекладу Святого Письма українською мовою провідними письменниками ХІХ ст. П. Кулішем, І. Нечуєм-Левицьким, І. Пулюєм. Така робота мала небуденний факт національно-культурного життя та сприяла націєтворчому поступу української нації в умовах заблокованої системи.

У статті на матеріалі поетичної спадщини М. Костомарова, П. Куліша, Лесі Українки наведено варіанти трансформації біблійних сюжетів.

Ключові слова: поезія, Біблія, біблійні образи, давня література, ремінісценції.

At all times, writers and thinkers have addressed the biblical themes in their works. In Ukrainian culture, the Bible has given spiritual support that artists could not often find in real life for many centuries. The reason was not only that many biblical plots were similar to the situation in Ukraine in the last few centuries, but also that the Scriptures gave faith in their God and their people, encouraged the fight against oppressors, strengthened the hope that a way out of captivity would be found by following God's commandments.

The Bible played an important role in the formation of Ukrainian literature. As we know, Christianity was the impetus for the development of written literature, and the Holy Scriptures were its first source. Writers of ancient Ukrainian literature borrowed themes, ideas, plots, images, genres from the Bible, and developed them further in their works. Writers of the next generations continued this tradition, particularly in the 19th century.

The Bible is rightly considered one of the most frequent textual components in the creation of new texts. Literary science has recently been replenished with the latest research on this issue. Scientists are filling gaps in the study of the transformation of biblical material in Ukrainian literature.

The reception of biblical plots and motives influenced the implementation of the first complete translation of the Holy Scriptures into Ukrainian by the leading writers of the 19th century, such as P. Kulish, I. Nechui-Levytskyi, and I. Puliui. Such work had an unusual fact of the national and cultural life and contributed to the nation-building progress of the Ukrainian nation within a blocked system.

The article presents examples of the transformation of biblical plots in the poetic heritage of M. Kostomarov, P. Kulish, Lesia Ukrainka.

Key words: poetry, Bible, biblical images, ancient literature, reminiscences.

Постановка проблеми. Загальноновизнаним є твердження, що основним чинником у розвитку людства, зокрема мистецтва слова – художньої літератури, є пошук істини та відповідей на багато запитань Всесвіту, які в усі часи людство шукало в Біблії. Книга книг приховує у своїх текстах таємниці будови світу, закони існування та проблеми моралі, розуміння призначення людини

крізь християнське вчення. З огляду на це в історії словесності не випадково тривалий період цінність художнього твору визначали з позиції національно-політичної значущості та відповідності морально-естетичним категоріям часу, нівелюючи духовно-релігійні постулати.

Про необхідність науково обґрунтованого вивчення інтерпретації Біблії свідчить уведення

до навчальних планів для магістрів філологічних спеціальностей спецкурсів «Біблія і європейський контекст», «Біблія та українська література». На актуальності переосмислення біблійних образів у літературі наголошує О. Бурлака, яка зазначає: «Однією з парадигмальних загально-світових образно-сюжетних структур є Святе Письмо. Новозавітні образи й мотиви, їх рецепція у творчості письменників є спробою пошуку універсального імперативу людського буття та взаємовідносин, духовною картиною сучасності, тож дослідження цього аспекту культури людства наразі є актуальним» [3, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж сучасних літературознавців вивченням і науковим коментуванням біблійних мотивів та образів в українській літературі ХІХ–ХХ ст. займаються В. Антофійчук, А. Няццу, Вал. Шевчук, М. Сулима, І. Бетко, С. Кирилюк та інші учені. Однак аналіз трансформації біблійної тематики в поетичному тексті ще не був спеціальним об'єктом вивчення та потребує докладного розгляду, зокрема, з огляду на власне авторські мистецькі надзавдання, специфіку естетичного світогляду, творчої манери. Поділяємо думку сучасної дослідниці літератури Ірини Бетко щодо використання Святого Письма. Вона пише: «Визначальною рисою національної рецепції Біблії було те, що протягом усього історичного існування української літератури вона перебувала у прямому зв'язку з першоджерелом. <...> Особливо простежується безперервна традиція рецепції біблійних образів і сюжетів в українській поезії, що сприяє збагаченню її образного мислення» [1, с. 68]. Дослідниця виокремлює таких письменників, як Іван Вишенський, Лазар Баранович, Г. Сковорода (літературно-філософська спадщина якого ознаменувала завершення цілої епохи в освоєнні духовного, а також художнього світу Біблії), Т. Шевченко (твори якого стали тим ціннісним орієнтиром, на який рівнялися всі наступні українські інтерпретатори Святого Письма), М. Костомаров, П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, поетична спадщина яких є об'єктом нашої наукової розвідки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зі здобуттям Україною незалежності кардинально змінився літературознавчий підхід до аналізу сталих проблем. Однією з них стала тема Біблії, релігії в українській літературі. Зауважимо, що за радянських часів анонсувати цю тему наукового пошуку було вкрай ризиковано, оскільки всі представники красного письменства були атеїстами та ставилися до релігії негативно. Відповідно, нові часи

вимагали сучасного аналізу, коригування не лише тематики, а й методології дослідження. Варто віддати належне першим речникам, які порушували тему псалмів, трансформації біблійних сюжетів та образів у відповідних публікаціях. Це, зокрема, С. Абрамович, Ірина Бетко, Тетяна Бовсунівська, Ірина Даниленко, В. Домашовець, Зоряна Лановик, М. Павлюк, І. Равлів, В. Радущкий, Віра Сулима та інші літературознавці.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження специфіки рецепції та авторського наповнення мотивів та образів у поезіях М. Костомарова, П. Куліша й Лесі Українки, а також розкриття біблійної символіки та аналіз місця й функціонування біблеїзмів у художній спадщині зазначених митців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначне місце в розвитку українського національного відродження належить одному з перших речників – Миколі Костомарову. Діяч у громадській і літературно-публіцистичній спадщині активно відстоював питання вільного розвитку української мови та літератури, наголошував на самостійності існування етносу.

Сучасний дослідник творчості зазначеного письменника Я. Козачок під час аналізу його поетичної спадщини, історичної прози, публіцистичних творів наголошує на майстерності Миколи Костомарова у створенні поезій. Дослідник пише: «У поезії він, розпочавши розробляти мотиви, сюжети, настрої, характерологію героїв у згоді з естетичними канонами українського романтизму, розширив їх, увівши світові сюжети, зокрема біблійні (переспів 136 псалма), а також давні й визвольні новогрецькі» [4, с. 239].

Для першої половини ХІХ ст. нормою було звернення до спадщини попередніх епох, зокрема античності, та ремінісценції з Біблії. Часте використання письменником біблійних сюжетів наповнює твори біблійною символікою. Зауважимо, що це притаманно не лише поезіям, а й прозі М. Костомарова.

У поетичній спадщині М. Костомарова 30–40-х рр. ХІХ ст. наявні твори, де переосмислюється біблійна образна символіка. Письменник вдається до інтерпретації біблійного сюжету про Каїна та Авеля в поезії «Місяць» (збірка «Вітка»). З перших рядків складається враження, що сюжет запозичений зі Святого Письма, однак М. Костомаров домислює сюжет, закликає у свідки братовбивства вітер і місяць, створюючи романтичний колорит: «*З тій пори, як перший злодій / Каїн Авеля забив... / Тільки місяць шкоду бачив, / Що котивсь у небесах*» [5, с. 72].

М. Костомаров трансформує біблійний мотив покарання Богом Каїна – об'єктом художнього осмислення в поезії є мотив, перетворений народною свідомістю: «*Бог прийняв святую душу, / Розбишачин прокляв рід; / І велів, щоб місяць ясний / Взяв на себе шкоди слід*» [5, с. 72].

Виразним впливом Святого Письма позначені поезії «Діти слави», «На добраніч», які належать до київського періоду творчості М. Костомарова. У цих творах автором у художній формі осмислюється проблема взаємин слов'янських народів, наявні алюзії з «Книгами буття українського народу». Поезія «Діти слави, діти слави!» насичена новозавітними образами й мотивами. Провідний мотив вірша – єднання слов'янських народів. Ліричний герой вірить, що колись стосунки між слов'янами зміняться: «*Згине, щезне братня свара / Ворог наш кровавий*» [5, с. 111]. Ці стосунки письменник уявляє в образі Божого суду – тут яскраво спостерігаємо рецепцію євангельських образів. Для порівняння цитуємо фрагмент Євангелія від Матвія: «Коли ж прийде Син Людський у славі Своїй... І перед Ним усі народи зберуться» [2]. У поезії М. Костомарова ці рядки звучать так: «*Стануть вкупі перед Богом / Вільні народи. Поклоняться розп'ятому, / Завіт його приймуть, / Ворогів тисячолітніх / Вороги обіймуть*» [5, с. 112]. У цьому фрагменті бачимо не запозичення, а переосмислення євангельського образу. Тут наявний один із важливих принципів християнства – прощення ворога. Автор вдається до такого смислового навантаження з огляду на складні стосунки Польщі та України в той час, які були ворогами, проте мають забути образи.

Подібно до промови Ісуса Христа, зверненої до книжників і фарисеїв, ліричний герой звертається із закликом до слов'ян: «*Любіться, діти слави! Любов нас спасає...*» [5, с. 113].

Отже, з упевненістю можна стверджувати, що М. Костомаров вірив у солідарність слов'янських народів, яка може засновуватися на біблійній формулі любові до ближнього.

Трансформація біблійних мотивів у творчості П. Куліша представлена різними шляхами. Так, біблійні епіграфи відкривають твори, де письменник порушує теми національної самосвідомості українського народу та народно-визвольних змагань України. У низці творів письменник згадує імена багатьох біблійних героїв, наприклад патріарха Мафусаїла, Йова, царя Соломона, говорить про гору Синай, де Мойсей одержав дошки Заповіту, Голгофу. У переспівах П. Куліша оживають біблійні імена, назви та інші реалії.

У пролозі до «Хуторної поезії» П. Куліш цитує вислів Святого Павла: «*Браттє мое, не будьте діти розумом. Будьте дітьми серцем, а розумом – дорослі*». Прикметним вважаємо відкриття збірки віршем-зверненням «До кобзи» – у П. Куліша кобза є символом дзвону, проте має низку окремих властивостей, зокрема: а) зберігає «своє слово», доки «з мертвих воскресне Україна» [6, с. 176–177]; б) наближає «день божого суду» [6, с. 199]; в) докорінно змінює цінності колективного (не)свідомого: «*Заговорить вона / І до самого дна / Переверне лукаву споруду*» [6, с. 198]. Цей алегоричний образ, що є одним із центральних у збірці, у цьому вірші є своєрідним організаційним центром, навколо якого зосереджуються голоси («*Голосом Правди святої дзвони*» [6, с. 176]) і німота («*Хто не здоліє озватися ділами / Хай обізветься німими сльозами*» [6, с. 176]), що надалі в тексті набуватимуть додаткових значень залежно від характеру змісту.

До молитви зверталися здавна, маємо численні приклади в давній українській літературі. Зокрема, цей жанр було покладено в основу ліро-філософської поеми Кирила Транквіліона-Ставровецького «Похвала пренасвятейшей персоне отцевской (перло многоценное)» (Чернігів, 1646 р.). У творчості П. Куліша прикладом може слугувати твір «Молитва природи». Діалогізм у молитві як літературному жанрі реалізується в митця впродовж усього тексту через прагнення до своєрідного діалогу з Богом без посередництва церкви: «*Твоїх церков ніяких я не знаю, / Вкажи мені твою спасенну путь. / Про всемогутство Твоє гадаю, / Як можу розумом своїм збагнути*» [6, с. 278].

Поет схвильовано звертається до Всевишнього в поезії «Молитва», яку можна розглядати як медитативну молитву: «*Молюсь, не дай мені з розпуки / Зректися розуму мого: / Нехай не гасне світ науки / В проміннях сяєва твого*» [6, с. 256]. Звернення письменника до молитви не випадкове: коли людина стоїть на роздоріжжі життя, губиться у вирії негараздів, що оточують її, на молитву як силу віри покладається остання надія. Саме тому в поезії наявні прохання про порятунк, риторичні питання тощо.

Лєся Українка створила понад 50 художніх обробок і Біблії, у яких абстрактні позачасові доміанти традиційних структур набували гострого, сучасного звучання. Поема «Самсон» (1888 р.) – перша спроба Лєсі Українки трансформувати біблійну оповідь (зауважимо, що Лєсі на момент її створення було лише 17 років – Г. Б.). Поетеса проводить паралель: український народ, як і закутий Самсон, що втратив силу через під-

ступність, так само колись підніметься, щоб помститися: *«Вмолив він бога тим благанням, / В Самсона знову уступила / В остатній час перед сконанням / Незмірною, нелюдською силою. // Тоді, колону обійнявши, / Потряс він дужими руками, – / І стеля рушилась і, впавши, / Його покрила з ворогами!»* [7, с. 355].

Звернення письменниці до надбань Святого Письма не випадкове, адже ця свята книга є джерелом мудрості та натхнення для багатьох поколінь не лише українства, а й світового мистецтва, до якого линула творча особистість Лесі Українки. Поетка впродовж усього життя виявляла читацький інтерес до Біблії, неканонічних Євангелій та апокрифів. Читання таких книг, за її зізнанням, приносило їй насамперед інтелектуальне задоволення, що відображають епістолярні діалоги.

Письменницька майстерність поетеси виявилася в нетрадиційному використанні символіки Біблії. «Вічні» сюжети постали в її поезіях і драматичних творах не у традиційному для українського читача ракурсі, а у філософсько-ідеологічному, що було новаторським явищем для того часу.

Трансформація біблійних сюжетів у творчості Лесі Українки має різноманітний характер. Так, у поезіях «У пустині», «Пророк» та «Народ пророкові» спостерігаємо старозавітну історію про діяльність і смерть Мойсея. У цих трьох поезіях Леся Українка актуалізує проблемні аспекти та суто комунікативні труднощі, які супроводжують буття духовного медіума, який також символічно перебуває між двох вимірів буття, що взаємно не контактують, а взаємодіють виключно через пророка. У поезії «Пророк» наводиться такий внутрішній діалог Пророка з Духом Святим: *«Я духові серцем сказав: / «Навіщо ти будиши мене серед ночі? / Навіщо сі тихі уста розв'язав? / І речі надав їм пророчі?...»* [7, с. 417].

У поезії «Народ пророкові» на передній план виступає проблема контактування з «духовно сліпим» народом, для якого пророчі істини – чужі, далекі й незрозумілі: *«О, якби ми побачить могли / Власним оком хоч раз того бога, / Що до нього ви кличете нас! / Як стріла була б рівна дорога. / Ох, якби ж він і нам уділив / Світла мудрості з свого проміння, / Ти б не кидав прокльонів на нас, / Ми б не кидали в тебе каміння»* [7, с. 426].

У вірші «Де ті струни, де голос потужний» звучить нарікання на відсутність пророка в Україні. Поезія «У пустині» виражає розгублені духо-

вні поневірвання народу після смерті Пророка. У поезії «Плач Єремії» прочитується трагізм в осягненні пророчого життя та алюзія на те, що справжній Пророк покликаний бути Месією свого поневоленого народу й покласти своє життя заради його звільнення. Леся Українка вдається до типового для біблійних псалмів прийому паралелізму: *«Щось давнє так смутно в душі забригло... / “Як злото стемніло!..” / На серце лягло щось страшне, урочисте... / “Змінилося срібло пречисте...”*» [7, с. 255].

Біблійними мотивами пронизані й драматичні поеми Лесі Українки. Так, письменниця представила одну з найтрагічніших подій старозавітної історії юдейського та ізраїльського народів у творах «Вавилонський полон» і «На руїнах». Цей епізод представлений у Біблії, вавилонський полон юдеїв зберігся в пам'яті людства на тисячоліття. Леся Українка, працюючи в умовах духовної блокади російства, відчувала себе у вавилонському полоні, тому й вилила весь біль на папері. Сюжетно об'єднаною є друга поема – «На руїнах». На жаль, сучасники не сприйняли ці твори, оскільки не відчували національно-філософський підтекст, глибокий смисл, полон, у якому перебувала вся Україна.

Висновки. З початком нової ери, третього тисячоліття, значно відчутне пожвавлення до духовної спадщини минулого. Саме Біблія є ключем до інтерпретації мотивів і сюжетів у тканині художнього твору. Аналіз досліджень зводиться до застосування біблійної символіки, опису сюжетних запозичень, потрактування євангельських образів із позиції їх художньої цінності тощо. Проведений науковий пошук свідчить про те, що поети XIX ст. активно використовували ремінісценції з творів давнього українського письменства.

Зокрема, М. Костомаров звернувся до біблійної тематики не через моду, яка була в літературі того часу, а за покликом серця. Родині П. Куліша українство має дякувати за переклад Біблії українською мовою (після смерті П. Куліша до цієї роботи активно залучилася його дружина, Ганна Барвінок, разом з І. Пулюєм – Г. Б.). Способом реалізації біблійного тексту у спадщині Лесі Українки найчастіше є цитати, ремінісценції, біблійні образи та герої.

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у висвітленні рецепції Біблії у прозовій спадщині письменників XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX – початку XX століть. *Українська література в загальноосвітній школі*. 1991. № 10. С. 64–71.

2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства / пер. І. Огієнка. Київ : Українське Біблійне товариство, 2003. 1376 с.

3. Бурлака О. Морально-етична інтерпретація християнської філософії в національному контексті: дискурс літературознавчих студій. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Філологія. Літературознавство»*. 2012. Т. 192. Вип. 180. С. 23–26.

4. Козачок Я. Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова) : монографія. Київ : НАУ, 2004. 352 с.

5. Костомаров М. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1. 538 с.

6. Куліш П. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1989. Т. 1 : Поетичні твори. 654 с.

7. Українка Леся. Твори : в 4 т. Київ : Дніпро, 1981. Т. 1 : Поетичні твори. 542 с.

УДК 808.51

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.3>

РИТОРИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

RHETORIC AS AN IMPORTANT COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS

Гаєнко І.О.,

orcid.org/0000-0002-9056-4744

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Крук О.І.,

orcid.org/0000-0002-4832-6320

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

У статті представлена розроблена авторами методика викладання риторики студентам різних напрямів підготовки. Риторика є гуманітарною дисципліною, націленою на формування у студентів як загальнокультурних компетенцій, так і професійної компетентності. Основний акцент у викладанні пропонується робити на практичні заняття з різноманітними творчими завданнями, спрямованими на розвиток ораторських умінь студентів. Важливе місце, визначене потребами сучасного суспільства, на думку авторів, посідає проблема навчання студентів навичок ведення усного публічного мовлення, вміння грамотно й ефективно спілкуватися у сучасних умовах, будувати свою мову відповідно до умов і цілей спілкування.

Авторами також проаналізовано основні методи та принципи викладання риторики у ВНЗ, представлений детальний опис видів завдань і модифікацій вправ для аудиторії з різним рівнем володіння комунікативною компетенцією. Охарактеризовано сучасний академічний дискурс як соціокультурне явище. Особливу увагу приділено застосуванню риторичних знань та умінь у такому навчально-науковому жанрі, як інтерактивна лекція. Представлено методику формування риторичної компетентності студентів (категорійний апарат, методи, засоби). З'ясовано сутність поняття «риторична компетентність».

Визначено, що теоретичне та практичне значення мають риторизовані технології та методичні аспекти їх впровадження. Зазначено, що риторична підготовка передбачає два основні напрями: вивчення теорії риторики, що передбачається як комплекс теоретичних відомостей, та заняття з практичної риторики, які мають на меті розвинути риторичні здібності студентів. Під час професійно орієнтованої риторичної підготовки студентів навчають професійної мови на прикладі позитивного та негативного мовного матеріалу. Вивчення риторики вимагає тривалої практики, тому важливо, щоб основні поняття (тема, основна думка тексту, теза, аргумент) були засвоєні студентами, відпрацьовані навички знаходження та виділення їх у тексті. На думку авторів, у разі вивчення курсу важливо розглядати дві провідні теми: риторику монологу та риторику діалогу. У статті зроблений акцент на універсальності запропонованої розробки: вона може бути використана як самостійний курс риторики або як один з модулів дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Ключові слова: риторика, комунікація, методика викладання, комунікативна компетенція, викладання.